

Fra Idealrum til Hverdagsrum – Utopi eller Virkelighed?

Et rids gennem Christianias udviklingshistorie

Søren Holm Hvilsby & Pernille Skov

Christiania i København er et særegent område på flere måder. Det mest iøjnefaldende er måske områdets beboere, der over de sidste 34 år har søgt at omsætte utopiske idealer om en Fristad fra teori til praksis. Bemærkelsesværdigt er det også, at Christianias beboere aldrig har ejet deres boliger, og i længere perioder end ikke har vidst, om de kunne blive på området. Alligevel har christianitterne valgt at investere store mængder tid, kræfter og penge ikke kun i renovering af deres boliger men i forbedringen af hele området. De har langt hen ad vejen gjort det på eget initiativ, med bevidstheden om, at man satser på en tilværelse uden samme form for sikkerhedsnet, som ellers gælder for boligejere og lejere i det danske samfund.

Christiania er ikke og har aldrig været en autonom enklave i København, som det gentagne gange er blevet hævdet fra politisk side. Snarere har Christiania udviklet sig gennem et unikt mod- og samspil med stat og myndigheder gennem en længere årrække. I en tid, hvor regeringen kæmper mod ghettoisering, sociale problemer og mangel på kollektivt engagement i landets såkaldte udsatte boligområder, er der muligvis erfaringer at høste fra Christiania, som kan være nyttige for fremtidens byudvikling. Man kan således spørge

til, om christianitterne har formået at udvikle brugbare, alternative modeller til udvikling af byområder indenfor en statslig opsat ramme af love og reguleringer? Modeller med potentialer, der rækker ud over Christiania, og som måske kan tjene som et eksempel for fremtidens omgang med udsatte boligområder i Danmark eller andre steder i verden.

Staten, Loven og Landet

Siden en broget skare af personer indtog den gamle Bådsmandsstræde Kaserne i 1971, har det tidligere militære område på Christianshavns vold haft en særstatus i forhold til den danske lovgivning. Den ulovlige indflytning på området betød, at de statslige myndigheder stod overfor en hidtil ukendt situation, hvor slumstormere og andre 'oprørere' ikke bare udfordrede den private ejendomsret som en reaktion imod tidens kriseramte boligsituation i de større danske byer: de udfordrede statens ejendomsret.

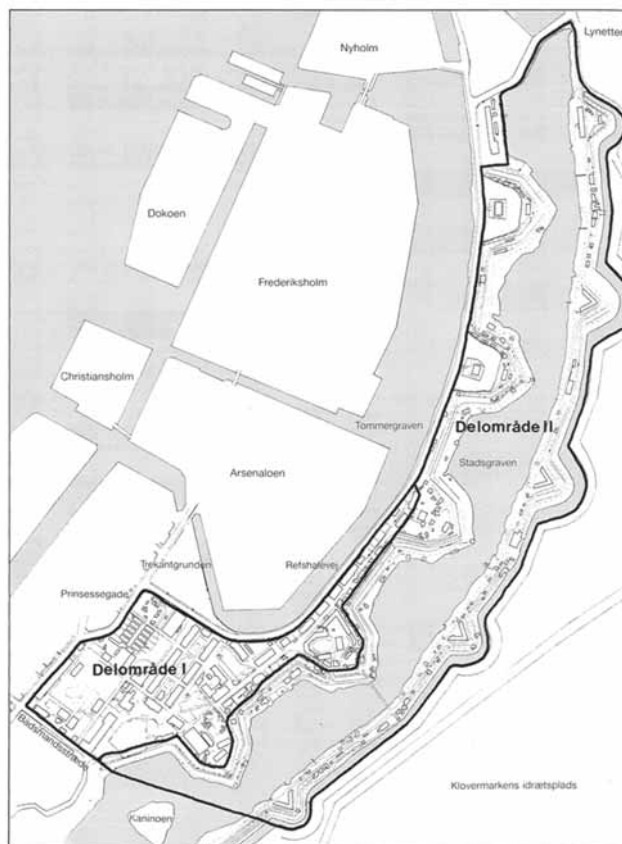
Man havde fra statens side ikke noget egentligt forslag til, hvordan området skulle udnyttes i september '71, da de første christianitter gik ind på området. Det nuværende Christiania henlå i et planlægningsmæssigt tomrum, og ingen vidste reelt, hvordan det tidligere militære anlæg skulle indskrives

i hovedstadens byudvikling. Samtidig var tiden omkring 1970 præget af højkonjunktur og den uddannelseseksplosion, der havde taget fart i årene efter 1960. De lokale myndigheder var ikke i stand til at imødekomme det stigende behov for boliger i hovedstaden, og mere end at være rent 'slumstormeri' tog grundlæggelsen af Christiania snarere form som en lidt tilfældig og spontan happening, bl.a. inspireret af det internationale ungdomsoprør, der havde været synligt i Europa siden optøjerne i Prag og Paris i '68. I forlængelse af jargonen fra 70'erne kan man sige, at det nationale tryk havde avlet lokalt modtryk, og som sådan var indtagelsen af det tidligere militære anlæg mere en modstand mod det 'etablerede' samfund, end det var en ren afvisning af dette.

Christiania var fra begyndelsen tænkt som et normløst rum, hvor individet havde frie udfoldelsesmuligheder uden indgriben fra eksterne reguleringer. Det var således et alternativ til det omgivende samfund, hvor man kunne forkaste de fremherskende konventioner og etablere et liv på andre betingelser.¹ Det var forestillingen om et socialt samfund, der giver plads til både individet og til kollektivet, som blev det 'officielle' fundament for Christiania. Målsætningen, der stadig i dag er funktionel, viser, at Christiania blev opfattet som en mulighed for at omsætte utopiske idealer fra teori til praksis, og dermed var Christiania også aktiveringen af et eksperimentelt idealrum. Christianias organisatoriske løsning var forvaltning gennem et *konsensusdemokrati*, hvor enhver form for overordnet administration, magt og autoritet i princippet er afskaffet.² Christianitterne havde et ønske om at producere livet direkte, gennem et direkte demokrati, der stod oppositionelt i forhold til statens institutionaliserede demokrati. Konsensusdemokratiet på Christiania er således ikke blot en administrativ enhed, men er lige så meget en del af christianitternes selvforståelse.

Den første aftale mellem Christiania og myndighederne blev indgået i juni 1972, da Forsvarsministeriet, områdets retsmæssige ejere, indvilligede i, at beboelserne på Christiania indtil videre kunne fortsætte. I juli 1973 anerkendes aftalen af Folketinget, da den socialdemokratiske regering besluttede, at Christiania kunne blive ved som socialt eksperiment i en 3-årig periode, hvorefter der ville blive truffet en afgørelse om områdets anvendelse. Aftalerne blev starten på et langt sejt juridisk og politisk træk for både Christiania og myndighederne.³

Den første egentlige særlov for Christiania forelå i 1989, hvor Folketinget d.2. juni vedtog loven om anvendelse af Christiania-området.⁴ Lovens formål var at muliggøre en anvendelse af området i overensstemmelse med det landsplandirektiv, der var blevet udstedt af Miljøministeriet i marts samme år. Direktivet inddelte Christiania i to områder: et område for fremtidige bolig- og værkstedsformål (den sydlige del af Christiania), og et såkaldt offentligt rekreativt område (Nord-området samt Dyssen). Tanken var, at området nord for Mælkebøtten (med undtagelse af Langgaden) samt hele Dyssen over et overskueligt tidligt forløb skulle ryddes for beboelse, så Christianshavns Vold, et af landets mest fremtrædende kulturelle, historiske fortidsminder, effektivt kunne omfattes af de generelle beskyttelsesregler i Naturfrednings-loven.



Lokalplanens kort over Christianiaområdet, 1989

Men loven bliver ikke umiddelbart implementeret. I stedet bliver den formidlet gennem den såkaldte Rameaftale mellem de offentlige myndigheder og Christiania. Rameaftalen kan som sådan betegnes som en operationalisering af loven, hvor et socialt og symbolsk tillids- og forhandlingsforhold mellem Christiania og Forsvarsministeriet har fortrin i forhold til det juridiske indhold i loven. Det er derfor Rameaftalen, der bliver grundlaget for lovgivningen som helhed.⁵ Denne holdning til loven udtrykkes i følgende citat fra Den Særlige Styringsgruppe i 1987:

Lovgivning behøver ikke at betyde 'efter lovens bogstav', men vil især være 'efter lovens ånd' og kan også indebære dispensationer.⁶

Som professor i samfundsvidenskab på Københavns Universitet Tim Knudsen i den forbindelse har udtalt, er det en unik dansk specialitet, at lovregler er noget man kan bøje.⁷ Myndighedernes håndtering af Christiania lader til at være symptomatisk for denne karakteristik, i det den politiske logik ofte er gået forud for den juridiske side af sagen, når myndighederne og Christiania har forhandlet med hinanden.

Christiania Bygger

Christianias første år er kendetegnet ved, at den danske stat forsøger at håndtere Christiania uden det får de store konsekvenser for fristaden. I denne første fase lægger christianitterne hovedparten af deres kræfter i kampen for retten til at blive boende på området, men i slutningen af 70erne sker der en ændring i forholdet mellem myndighederne og Christiania. Fra statens side foretages nu reelle tilnærmelsesforsøg men samtidig også en fortsat udskydelse af beslutninger, og Christiania formår at trække denne blanding af velvilje og passivitet i en konstruktiv retning. Christianitterne føler ikke længere et behov for at placere alle ressourcer i kampen for retten til at blive boende på området. Forholdet til myndighederne synes mere stabilt, og det afspejler sig positivt i byggeaktiviteten, i selvbyggeriet såvel som i renoveringen af den eksisterende arkitektur. I denne anden fase påbegynder Christiania den egentlige seriøse udformning og udbygning af området.

De første år på Christiania var præget af renovering og indretning af den eksisterende bygningsmasse, så det blev muligt at bo de nedslidte bygninger, hvoraf kun et fåtal oprindeligt var tænkt som boliger. Parallelt med disse aktivi-

teter foregik selvbyggeriet, hvor mindre arkitektoniske strukturer skød op rundt omkring på området. Selvbyggeriet var kendetegnet ved en eksperimenterende og kreativ tilgang, der til at begynde med mest var for sjov, og byggerierne var udelukkende tænkt med en kort levetid, hvorfor hverken christianitterne eller regeringen regnede dem som permanente boliger.⁸ Denne indstilling forandrede sig i slutningen af 70erne, og Christianias skurvogne er et illustrativt eksempel på holdningsændringen i forhold til selvbyggerhusene.



Selvbyggerhus

Skurvognene begynder at indfinde sig på Christiania fra midten af 70erne, hvor området er truet af lukning. Først og fremmest er skurvognen en økonomisk overkommelig løsning for de langt fra velhavende christianitter, men med truslen om lukning af Christiania d. 1. april 1976 er det også med den tanke, at "hvis de lukker Christiania, så laver vi bare en karavane og skaber et nyt Christiania et andet sted!" Medlemmer af teatergruppen Solvognen, som havde deres base på Christiania, er nogle af de første til at indkøbe de billige skurvogne. Vognene bliver til at begynde med placeret i vognborge på Prærien, men i slutningen af 70erne begynder skurvognene at sprede sig ud over et større område, først og fremmest til området omkring Fremtidsskoven, hvor bl.a. Børges hus er bygget op omkring en af Solvognens tidligere



Børges hus



Selvbyggerhus omkring skurvogn, Børneengen

skurvogne. Den geografiske spredningen over området ledsages af en mere permanent og stationær karakter i skurvognsbyggerierne, en udvikling der forstærkes af byggeboomet, som finder sted på Christiania i 80'erne.

Byggeboomet sker efter offentliggørelsen af arkitektfirmaet Møller & Grønborgs undersøgelse af Christiania, der

i 1981 udkommer under titlen *Skitse til Christiania. Områdets fremtidige anvendelse*. Undersøgelsen er bestilt af regeringen, og er samtidig også den første officielle registrering af området efter Christianias grundlæggelse i 1971. Allerede i 1978 havde regeringen nedsat et planlægningsudvalg, der opfordrede christianitterne til at vise deres samarbejdsvilje ved deltagelse.⁹ Målet var at arbejde med den fysiske planlægning af Christiania, men uden at forholde sig til de sociale aspekter. Udvalget fremlagde fem ide-modeller, der tydeligt viste, at man trådte varsomt i forhold til alle involverede parter.¹⁰ Planlægningsudvalgets arbejde førte dog til, at Møller & Grønborg i 1980 fik frie hænder til at udarbejde et planlægningsforslag, hvor christianitterne på regeringens opfordring bør inddrages som en aktiv partner. Møller & Grønborgs rapport fremlægger fire idealtypeløsningsmodeller, der generelt er positivt indstillet over for Christiania, men også påpeger visse problemer. I 1982 tages skitsen til efterretning i Folketinget, og opfølges af en Folketingsbeslutning i marts 1982, der tillader Christiania at fortsætte på ubestemt tid under forudsætning af en løbende lovliggørelse af området. Men selve rapporten bliver arkiveret uden en egentlig implementering.¹¹

For christianitterne bliver perspektiverne pludselig mere langsigtede. Den sikkerhed, som Christianias beboere nu føler, medvirker til, at selvbyggerne tager deres arbejde mere alvorligt. Selvbyggerhusene er ikke længere 'bare for sjov', men bygges med henblik på længerevarende beboelse.¹² Det samme gælder skurvognene, der bliver permanent opklodsede, varmeisolerede så de er beboelige også om vinteren, og stille og roligt begynder mindre tilbygninger – de såkaldte knopskydninger – at skyde ud fra vognene. Dette gælder ikke kun for skurvognene, men også for mange af Christianias andre boliger. Den kreative entreprenørånd bliver for alvor sluppet ud af flasken, og mange af Christianias mest særegne huse stammer fra denne periode. Men der er også en negativ side forbundet med udviklingen i byggeaktiviteten.

Byggepolitik på Christiania

Christianitterne har fra starten været enige om, at der skulle opretholdes en balance mellem beboelse og fælles grønne områder. Med Folketingets beslutning i marts 1982 vedtager konsensusdemokratiet at acceptere udflytning til bastionerne, der indtil da primært er blevet holdt som fælles grønne

områder med et minimum af bebyggelse. Den hektiske byggeaktivitet, der udspringer af Folketingets beslutning, udfordrer således christianiternes tidligere konsensus, og selvbyggeriet og de mange knopskydninger på den eksisterende arkitektur tvinger christianitterne til at overveje en byggepolitik for området.

Byggeriet foregår i visse tilfælde meget hurtigt, og enkelte af de nye huse bliver bygget både med arbejdskraft og materialer udefra. Desuden foregår dele af nybyggeriet på områder, der af christianitterne indtil da er blevet holdt som fælles grønne områder. For at kunne administrere og regulere byggeriet på Christiania indfører christianitterne derfor i 1989 et byggestop langs Stadsgraven. Herefter skal dispensationer til alle byggerier i første instans godkendes på områdemøderne og efterfølgende på fællesmøderne. I Rammeforfølgelsen indgået mellem Christianias kontaktgruppe og Forsvarsministeriet i 1992 – den aftale der endeligt bekræftede Christianias beboeres brugsret til bygningerne og området som helhed – bliver denne praksis en del af aftalen.¹³ Christianias byggestop skyldes dog ikke udelukkende interne forhold, men er også en konsekvens af beslutninger truffet udenfor Christiania.

I december 1988 bevilliger Folketinget som et led i optakten til vedtagelsen af Christianialoven de såkaldte 'hvide millioner' til istandsættelse af Christianias bygningsmasse.¹⁴ Bevillingen er en del af en fire-punkts handlingsplan, der lægger op til følgende overordnede initiativer: udarbejdelsen af et landsplandirektiv og et efterfølgende lokalplansforslag fra Miljøministeriet, et stop for det omfattende ulovlige byggeri, en lukning af værtshuse uden bevilling, og sidst men ikke mindst støtter regeringen Styringsgruppens bestræbelser på det sociale og det bygningsmæssige område og imødekommer i den forbindelse ønsket om at overføre ubrugte 15 mio. kr. til 1989. 5 af de 15 mio. skal anvendes til sociale formål, mens de resterende 10 primært skal bruges til en forbedring af bygningsmassen og infrastrukturen.¹⁵ Fællesmødet beslutter at 'afprøve' millionerne i et år, hvorefter processen skal evalueres. Samarbejdet mellem Forsvarsministeriet og Christiania skaber dog i spørgsmålet omkring renovering af bygningsmassen problemer, og interessekonflikten ender med, at Christiania siger nej til at modtage millionerne. Baggrunden for at afslå pengene var fra Christianias side bl.a., at regeringen fremskyndede projekterne: processen gik for stærkt, demokratisk handling tager

længere tid, og i øvrigt følte man på Christiania, at man var ved at blive underlagt en stram styring udefra, der ikke var kompatibel med christianiternes ønske om selvforvaltning.¹⁶

Christianitterne erkender, efter det mislykkedes samarbejde med Styringsgruppen om forvaltningen af de statslige millioner, at de bliver nødt til at organisere sig for at få styr på bl.a. svampeskader og kloakering af området. CA-Byg, den instans, der internt forvaltede bygningsvedligeholdelsen, bliver til det nuværende Christianias Tekniske Forvaltning, populært kaldet 'Byggekontoret'. Byggekontoret er drevet af Fælleskassen, hvormed den økonomiske selvforvaltning fortsætter. Oprettelsen af Byggekontoret er således ikke blot udtryk for en administrativ organisering indenfor Christiania, men er også en instans, der er med til at opretholde idealerne omkring konsensusdemokratiet. Begivenhederne omkring oprettelsen af Christianias Tekniske Forvaltning er desuden et eksempel på Fristadens evne til at agere oppositionelt på en konstruktiv måde i forhold til statens administrerende og regulerende tiltag på Christiania.

Der eksisterer således et reciprok forhold mellem Christiania og staten/myndighederne. Christianitterne har formået at aktivere en konstruktiv 'mod-skaben' inden for den statsligt opsatte regulerende og administrative ramme, men de har også været i stand til at udfordre denne, på samme måde som myndighederne har udfordret Christiania. Sagen om de hvide millioner, hvor christianitterne afviste den statslige regulering og i stedet skabte deres egen administration, peger på dette forhold. Det samme gør christianiternes særlige arkitektoniske praksis.

Christianiternes omgang med det byggede miljø er bundet op i et net af beboernes egne ønsker og visioner, myndighedernes eksterne reguleringer og en statslig praksis, der har vist sig fleksibel i forhold til eksisterende regulativer. Det er tidligere blevet antydnet, at Rammeforfølgelsen og dens indhold udgjorde de væsentligste implikationer i forløbet efter Christianialoven. Denne eksterne regulering blev reelt begyndelsen på den interne udvikling af Christianias fysiske infrastruktur, idet Rammeforfølgelsen gav tid og i nogle tilfælde plads til at udvikle på området. En del af årsagen til denne udvikling var, at aftalen indeholdt nogle af de samme fokuspunkter, som christianiternes egen interne selvjustits opererede med. Tiden under Rammeforfølgelsen i 1990'erne indvarslede snarere forbedringer af det allerede eksisterende frem for nye tilbygninger, selv om selvbyggeriet stadig fandt sted



Børneengen

både med og uden anmeldelse i henhold til aftalen.¹⁷ Børneengen, den største skurvognsenklave på Christiania, er en markant indikator på dette forhold, og i dag fremstår Børneengen med en klynge mindre huse, og hvor sporerne efter de oprindelige skurvogne er vanskelige at få øje på.¹⁸ Forudsætningerne for 90'ernes karakter af konsolidering på Christiania skyldes dog ikke kun de udefrakommende kræfter. Christiania og dens indbyggere var blevet mere etablerede både i selve den overordnede, strukturelle organisering af fristaden, men også i form af noget så basalt som at stifte familie og få børn, hvilket især Børneengen illustrerer. En del af den revolutionære eller anarkistiske pionerånd blev udskiftet med trangen til nødvendig permanens, og heri ligger nok noget af forklaringen på den forholdsvis smertefrie dialog mellem Christiania og Natur- og Fæstningssekretariatet op gennem 90'erne.

Læren fra Christiania

Det er naturligvis ikke al handling med udspring i Christiania, der tager form som modreaktioner og alternative handlinger. Ikke desto mindre er det interessant at undersøge forholdet mellem henholdsvis Christianias og statens praksis nærmere. En praksis, som i virkeligheden ikke lever op til den 'populære' forestilling om to uforsonlige lejre – Staten og Christiania – der står stejlt over for hinandens krav

og betingelser. Snarere har der været tale om komplekse, gensidige relationer med varige effekter på begge sider, og Christiania er således ikke udelukkende det autonome, anarkistiske eksperimentarium, som det ofte hævdes at være.

Christiania er aldrig kun blevet skabt indefra af christianitterne selv, men skabes i høj grad af det udefrakommende 'tryk'. Eksemplet med de såkaldte 'hvide millioner' illustrerer dette. Myndighederne forsøgte at genetablere en vis kontrol med dele af området og dets beboere, men for christianitterne havde presset en konstruktiv effekt, da man internt besluttede at indføre nogle kvalitetsmæssige rammer for den fysiske udvikling af Christiania. Bl.a. indførte christianitterne selv et byggestop, som kom det senere offentlige byggestop i forkøbet. Hvor det offentlige byggestop ikke fremlagde nogen egentlig byggepolitik, -etik eller -æstetik, men snarere handlede om mere eller mindre diffuse ønsker om bevaring, medførte Christianias interne byggestop dannelsen af nogle retningsgivende rammer, der var præget af basale, lokale interesser, som afspejlede en interaktion med både politik, etik og æstetik.

I en tid, hvor det danske bylandskab præges af omfattende forandringer og omprogrammering af eksisterende byområder som fx bane- og havneanlæg, oplever vi samtidig, at udsatte boligområder som Mjølner-parken i København og Vollsmose i Odense gennem længere tid har fået lov til at fortsætte i en nedadgående spiral, både socialt og byudviklingsmæssigt. Oftest er der tale om almene boligbyggerier, hvis beboere primært udgøres af en befolkningsdel, der er socialt udsat på den ene eller den anden måde. Denne negative udvikling i bylandskabets transformationer kræver en kombination af den arkitektoniske og planlægningsmæssige indsats med sociale tiltag, hvis den negative transformation skal vendes til en positiv udvikling. Et bud på en mulig lære fra Christiania, som kan relateres til en fremtidig forskning indenfor byplanlægningens og -udviklingens felt, kunne derfor omhandle det omfang, som et givent rum minder individet om afgrænsninger fra overordnede magtstrukturer, reversibiliteten ved denne afgrænsning og de muligheder som ligger imellem de to. Det er netop i disse mellemrummets potentialer, mulighederne for intervention i bylandskabet kan findes, gennem en tværfaglig tilgang af arkitektfaglig, social, samfundsvidenskabelig, juridisk og økonomisk viden.

Christianias historie beskriver én mulig fortælling om en

strategi inden for byudvikling, der har formået at aktivere ansvarlige og egalitære værdier gennem en innovativ og (mere eller mindre) reflekteret praksis udøvet inden for et afgrænset byrum. Selv om planlægningen af Christiania langt hen ad vejen har været determineret af processer, der har fundet sted som lokale, ofte spontane, begivenheder uden for en egentlig planlægningsdiskurs, så er Christiania alligevel på mange måder vellykket byplanlægning, fordi den offentlige overbygning mere eller mindre bevidst har skabt rammen for et væld af potentialer uden at definere disse nærmere. At vedvarende definere selve rammen uden at definere de arkitektoniske enheder og detaljer, som der ved overlades til beboerne indenfor rammen, kan således være med til at åbne op for overgangen fra idealrum til hverdagsrum.

Tak til Ole Lykke, Børneengen, for oplysende samtaler i forbindelse med vores igangværende undersøgelse af Christiania.



Pernille Skov, MA fra Department of Visual Cultures, Goldsmiths College, University of London, Mag.Art fra Københavns Universitet
pernilleskov@tele2adsl.dk



Søren Holm Hvilsby, stud.mag.art, Københavns Universitet
soerenhh73@hotmail.com

Notehenvisninger

1. Christianias 'grundlov' illustrerer dette: "Christianias målsætning er at opbygge et selvstyrende samfund, hvor hvert enkelt individ frit kan udfolde sig under ansvar overfor fællesskabet. Dette samfund skal økonomisk hvile i sig selv, og den fælles stræben må til stadighed gå ud på at vise, at den psykiske og fysiske forurening kan afværges." Christianias 'Grundlov' er trykt i bl.a. Christiania Guiden, der kan fås på Christiania eller downloades på www.christiania.org.
2. Konsensusdemokrati, som det opleves på Christiania, er kendetegnet ved et fravær af udøvende og dømmende magtinstanser. Disse er såvel som den lovgivende instans inkorporeret i konsensusdemokratiets struktur. Den udøvende og dømmende instans er således overflødiggjort, idet beslutninger kun kan vedtages ved enighed. Fordelen ved denne direkte demokrati-form er, at alle principielt kan komme til orde forholdsvis ubesværet, beslutninger kan ikke blot trumfes igennem, og hensynet til enkelte situationer og det enkelte individs behov forstærkes. Ulempen er, at de faktiske beslutningsprocesser ofte bliver langsommelige, og til tider vilkårlige, og oftest er det derfor de stærke christianitter, der bliver belønnet i sidste ende. Men christianitterne har delvist været opmærksomme på disse indbyggede mekanismer, som afvikler det direkte demokratis fordele, og man har i og med udviklingen af området er blevet mere struktureret, forsøgt at indføre møder, som forstærker mulighederne for et nært og direkte demokrati – de såkaldte områdemøder. Disse er geografisk determineret ud fra Christianias egen inddeling af området i 14 selvstændige forvaltninger. Større beslutninger, som har indflydelse på hele Christiania, behandles dog stadig på fællesmødet.
3. For en nærmere gennemgang af forløbet mellem Christiania og myndighederne, se fx B. Jæger, red., *De offentlige myndigheder og Christiania*, AKF Forlaget, November 1993.
4. Lov nr. 399 af 7. juni 1989: Lov om anvendelse af Christiania-området. Loven vedtages på baggrund af lovforslag nr. L232, fremsat d. 19. april 1989 af forsvarsministeren til Folketinget.
5. B. Jæger, pp. 242ff.
6. Som citeret i B. Jæger, p. 97. Den Særlige Styringsgruppe blev oprettet i 1987 og var et organ under Forsvarsministeriet. Gruppens formål var som udgangspunkt at iværksætte en lovliggørelse af Christiania i rollen som formidler mellem myndighederne og Christiania, og gruppens fire medlemmer blev valgt ud fra det kriterium, at de kunne opretholde en nær dialog med Christiania. Gruppen blev således tiltænkt rollen som bindeled og formidler mellem myndighederne og Christiania. I forbindelse med Christianialoven i 1989 skiftede Den Særlige Styringsgruppe navn til Det Særlige Styringsråd, og skulle ikke længere tage sig af administrative opgaver men udelukkende fungere som rådgivningsorgan. I Styringsrådet frygtede man, at det nyetablerede Christianiasekretariat ville betyde en større bureaukratisering af myndighedernes forhold til Christiania, men de to instanser havde dog et glimrende

- samarbejde, og derfor kunne Christianiasekretariatet allerede i juni 1990 præsentere et notat omhandlende den hidtidige og fremtidige lovliggørelsesproces.
7. *Christianias Ugespejl*, Nr.12, 21.–28. marts 2003, p.19.
 8. To af disse tidlige selvbyggerhuse, 'Flaskehuset' og 'Bådehuset,' er i dag opkøbt og udstillet på Louisiana Museum for Moderne Kunst i Humlebæk. For et kort overblik over Christianias byggehistorie, se Christiania Tegnestue, *Christiania Arkitektur. Ideer til fremtidigt byggeri*, Forlaget Ararat, Christiania, 2004.
 9. B. Jæger, p. 55.
 10. Ibid. pp. 56–57.
 11. Ibid. p. 67.
 12. Det første selvbyggerhus med et længere tidsligt perspektiv er Pyramiden på Volden ved Fabriksområdet. Pyramiden blev bygget i slutningen af 70'erne af en christianit, der også i dag bor på Christiania. Pyramiden er p.t. under renovering, efter bygningen i SAVE-analysen, der blev udarbejdet i forbindelse med Christianiaudvalgets idékonkurrence om en helhedsplan for Christianiaområdet, blev registreret som bevaringsværdig. For en kritisk undersøgelse af SAVE-systemet, se Kasper Lægning Nielsen, "Bevaringsstrategier for Christiania," i Anne Tietjen og Svava Riesto, red., *Christiania. Veje til bevaringsstrategier for et anderledes byrum*, Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Københavns Universitet, 2003. Se også Kasper Lægning Niensens artikel i nærværende nummer af *Nordisk Arkitekturforskning*.
 13. "Beskrivelse af sagen om Rammeaftalen" i B. Jæger, pp.96–131.
 14. Christianias Byggekontor, *Christiania på Arbejde. Statusrapport: Fra vision til virkelighed*, København 2003, p.22. Se også B. Jæger, p.83.
 15. B. Jæger, pp.72–73.
 16. Claus Bilmann, *Christiania renoveringsopgaver, aktivitetsrapport 1988/1989*, Byggekoordinatoren for Den Særlige Styringsgruppe, København, 1990. Se også Jæger, p.83ff.
 17. Ifølge Byggekontoret er der i den tiårige periode efter Rammeaftalens første udkast i 1991 fjernet 40 af de 'sorte pletter' (bygninger der i Lokalplanen fra 1991 er registreret som ulovligt byggeri) på og omkring voldanlægget. Omvendt er der i samme periode opført 2 nye boliger, den ene i et af lokalplanen udpeget byggefelt, den anden med tilladelse fra Forsvarsministeriet (*Christiania på arbejde*, p.23). Dog er der den detalje, at hvis man opgør Christianias bygningers samlede kvadratmeter og sammenligner med lokalplanens sorte felter og byggefelter, viser det sig, at husene i dag fylder væsentligt mere end planlagt fra offentlig side.
 18. For en omfattende registrering af Christianias skurvogne, se Søren Holm Hvilsby og Pernille Skov, *Skurvognsmorfologier på Christiania*, København 2004. Udarbejdet i forbindelse med udstillingen 'Christiania Oven Vande' afholdt på Ovengaden. Institut for Samtidskunst i maj–juni 2004.

Litteratur

- CLAUS BILMANN, *Christiania renoveringsopgaver, aktivitetsrapport 1988/1989*, Byggekoordinatoren for Den Særlige Styringsgruppe, København, 1990
- CHRISTIANIA TEGNESTUE, *Christiania Arkitektur. Ideer til fremtidigt byggeri*, Forlaget Ararat, Christiania, 2004, Christianias Byggekontor,
- CHRISTIANIA PÅ ARBEJDE, *Statusrapport: Fra vision til virkelighed*, København 2003
- CHRISTIANIAS UGESPEJL, Nr.12, 21.–28. marts 2003
- CHRISTIANIASekretariatet, *Christiania: Mål og midler for lovliggørelse*, København, 1990
- MILJØMINISTERIET, *Forslag til lokalplan for Christiania*, København, 1989
- MILJØMINISTERIET, *Lokalplan for Christiania*, København, 1991
- MØLLER OG GRØNBORG, *Christiania: Områdets fremtidige anvendelse, 1. skitse*, Beder, 1981
- SØREN HOLM HVILSBY OG PERNILLE SKOV, *Skurvognsmorfologier på Christiania*, København 2004
- BIRGIT JÆGER, red., *De offentlige myndigheder og Christiania*, AKF Forlaget, November 1993
- PLANSTYRELSENS CHRISTIANIAARBEJDSGRUPPE, *Christiania. Arbejdsprogram for tilvejebringelse af forslag til en planlægningsmæssig helhedsløsning for arealernes fremtidige anvendelse*, København, 1979
- ANNE TIETJEN OG SVAVA Riesto, red., *Christiania. Veje til bevaringsstrategier for et anderledes byrum*, Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Københavns Universitet, 2003

Summary

The area of Christiania in Copenhagen is in many ways an exceptional area. What seems to be most notable about Christiania is the inhabitants, who have sought to transform utopic ideals of a 'Freetown' from theory to practice. The people living in Christiania – the Christianites – have never owned their homes, and they have never had any guarantee that they could stay in Christiania on a permanent basis. None the less they have chosen to invest large amounts of time, energy and money in not only the renovation of the existing buildings but in the development of the whole area. They have done it with the awareness of putting all their resources into establishing a life without the kind of safety net that otherwise exists for homeowners and tenants in Denmark.

The intention of this article is to throw light on a part of the reciprocal relationship between the Danish state authorities and Christiania and its inhabitants. The article asks the question whether it might be possible, in a time when the Danish government is struggling against ghettoization, social problems and lack of collective involvement in the so-called 'exposed areas' in Denmark, to extract a learning from Christiania, which could be beneficial for the future planning and development of these exposed areas. The Christiania example could be instructive to the extent that a given space reminds the individual of demarcations towards superior power structures, the reversibility of these demarcations, and the potentials which lie between the two. Christiania is in many ways an example of successful city planning, where the governmental superstructure – more or less deliberately – has created the frame for a multiplicity of potentials within an area, without explicitly defining these potentials. To continuously define the frame without defining the organisational details or the architectural structures, which thereby are left to the inhabitants to decide within the frame, seems to be opening up for the transformation from 'ideal space' to 'everyday space'.

